

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Hulusi EREN

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan
Üniversitesi
hulusieren@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0483-0314>

Âsaf'ın “Kaht-ı Ricâl” Kasidesinde Sosyal Eleştiri

Social Criticism in Âsaf's “Kaht-ı Ricâl” Kaside

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 14.12.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

EREN. H. (2021). Âsaf'ın “Kaht-ı Ricâl” Kasidesinde Sosyal Eleştiri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2131-2157. <https://doi.org/10.34083/akaded.1023989>

EREN. H. (2021). Social Criticism in Âsaf's “Kaht-ı Ricâl” Kaside. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2131-2157. <https://doi.org/10.34083/akaded.1023989>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

* Bu makale, 25-26 Kasım 2020 tarihinde Van'da düzenlenen **II. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu**'nda “Âsaf'ın “Kaht-ı Ricâl” Kasidesinde Eleştiri” başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Öz

Muhtevası büyük ölçüde gelenekten beslenen divan şiirinde genel olarak aşk, şarap, ayrılık ve hüznün gibi konular işlenmiştir. Ancak zaman zaman geleneğin çizdiği sınırlar dışına çıktığı da yadsınamaz bir gerçektir. Genellikle kaside nazım şeklinin muhtevasını oluşturan eleştiri bu konulardan biridir. Divan şairleri toplumsal birey olma refleksiyle reel hayatta gördükleri bireysel, sosyal ya da siyasal kimi olumsuzlukları eleştirmekten geri durmamıştır. Divan şiirinin öteden beri, sosyal hayattan kopuk ve hayaller üzerine kurulu bir şiir olduğu öne sürülür. Ancak sahip olduğu kültürel arka plan irdelendiğinde, divan şiirinin muhteva itibarıyla çok yönlü bir niteliğe sahip olduğu görülecektir. Bu anlamda, sosyal hayata ayna tutması da divan şiirinin çok yönlülüğüne bir örnektir.

19. yüzyılda yaşayan ve aynı zamanda divan sahibi bir şair olan Mahmud Celâleddin Paşa, Âsaf mahlasıyla şiirler yazmıştır. Onun “der-şikâyet-i kaht-ı ricâl” başlıklı kaside, divan şiirinin dikkat çekici tenkit örneklerinden birisi olarak gösterilebilir. Hanedanın bir üyesi olarak genç yaşlarda vezirlik ve adliye nazırlığı görevlerinde bulunmuş olması, Mahmud Paşa'nın mezkûr şiirini önemli kılmaktadır. O, devletin içinde bulunduğu durumdan rahatsız olmuş, başta devlet ricali olmak üzere toplumun hemen her kesimine yönelik eleştirilerini ve çözüm önerilerini sıralamıştır. Bu çalışmada dönemin sosyal, siyasal ve toplumsal hayatı Âsaf'ın söz konusu şiirine yansıyan yönüyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal eleştiri, divan şiiri, Mahmud Celâleddin Paşa, Âsaf, kaside

Abstract

The contents of Divan poetry, which is largely fed by tradition generally deals with topics such as love, wine, separation, generally deal with love, wine, separation, and sadness. However, it is also an undeniable factundeniable that the boundaries drawn by the tradition are sometimes exceeded. Criticism which generally constitutes the contents of the poetry of kaside is one of these issues. Divan poets did not refrain from criticizing certain individual, social or political negativities they saw in real life with the reflex of being social individuals. It is claimed that Divan poetry is a poem that is detached from social life and based on dreams. However, when its cultural background is examined, it will be seen that Divan poetry has a versatile quality in terms of contents. In this sense, reflecting social life is an example of the versatility of divan poetry.

Mahmud Celâleddin Pasha who lived in the 19th century and was also a poet who had a divan wrote poems with the pseudonym saf. His kaside titled “der-şikâyet-i kaht-ı ricâl” can be shown as one of the striking critical examples of divan poetry. The fact that he was a vizier and court minister at a young age as a member of the dynasty makes Mahmud Pasha's mentioned poem important. He was disturbed by the state affairs and listed his criticisms and solutions towards almost every segment of the society, especially the state officials. In this study, the social, political and social life of the period will be discussed through the aspect reflected in the poetry of saf.

Keywords: Social Criticism, divan poetry, Mahmud Celâleddin Pasha Âsaf, kaside

Giriş

Aşk, şarap, ayrılık ve hüzün gibi konularla divan şiirinin muhtevasına daha ziyade lirizm hâkimdir. Şüphesiz bunda divan şairinin kendini içinde bulduğu ve azami ölçüde uymakla yükümlü olduğu geleneğin etkisi büyüktür. Bir bütün olarak ele alındığında, klasik şiirin hemen her türünde az ya da çok bu etkiyi görmek mümkündür. Nitekim bu husus divan şiirinin teşbih, imge ve hayaller üzerine kurulu, realiteden uzak bir edebiyat olduğu yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Tanpınar 1988, s. 5). Ancak kullanılagelen hazır hayallerin bir yana bırakılıp zaman zaman geleneğin sınırları dışına çıktığı da muhakkaktır. Bu perspektifle, odağına divan şiirinin sosyal yönünü alan çalışmalar yapıldığında söz konusu eleştirilerin yersizliği görülecektir.

Şairin toplumsal bir birey, edebiyatın da cemiyetin bir aynası olduğu düşünüldüğünde divan şiirinin de günlük hayatla olan iç içeliği daha net anlaşılacaktır. Sıradan insanlardan farklı olarak şair, etkileşim içinde olduğu muhitin ve devrin birer yansıtıcısı konumundadır. Olaylara eleştirel gözle bakar. Kayıtsız kalamadığı bireysel, sosyal ve siyasal çarpıklıkları kelimeler adesesinde şiirine aktarır. Başta kaside nazım şekli olmak üzere, divan şiirinin farklı nazım şekilleriyle yazılmış türlerinde bu minvalde tenkitlere rastlamak mümkündür.

Genel itibarıyla yergi olarak bilinen ve sınırları net olarak çizilemeyen hiciv; sataşma ve taşlama (tariz), alay ederek küçük düşürme (tehzil), kınama (zem) ve sövmeyi (şetm/kadh) de içine alır. Divan şiirinde âşık ve rakip arasında cereyan eden mücadelede âşığın dilinden rakibin yerilmesi mücerret (temsili) iken, reel hayattan kişi veya kurumlara yönelik hicivler müşahhas (hakiki) olarak ele alınabilir. Hicviyeler, methin karşılığı olarak görüldüğünden daha çok kaside nazım şekliyle yazılmıştır (Pala & Akkuş 1998, s. 450). Başta şairlerin birkaç beyitle manzumesinin herhangi bir yerinde kıymetinin anlaşılmadığı, takdir göremediği yönünde ferdi şikâyetlerle vücut bulan eleştiri (Kılıç 2008, s. 9), XV. yüzyılda Şeyhî'nin *Har-nâme*'siyle en güzel örneklerinden birini verir. Aynı adla yazılmış bir başka eserde Molla Lütü, çağının sosyal ve kültürel ortamını eleştirerek bürokratik aksaklıklardan dolayı kişi ve kurumları hicvetmiştir. Fuzûlî'nin kendisine tahsis edilen maaşı alamadığı için Nişancı Mustafa Çelebi'ye yazdığı *Şikâyet-nâme* ile Bağdatlı Rûhî'nin XVI. yüzyıl toplumundaki çarpıklığı ve taşra yönetim teşkilatını her açıdan hicvettiği *Terkîb-i Bend* de birer sosyal eleştiri örneği kabul edilir.

Toplum yapısındaki yozlaşmanın gittikçe arttığı XVII. yüzyılda, hicivlerini *Sihâm-ı Kazâ* adı altında bir araya getirerek IV. Murad'a sunan Nefî hicvin ustası sayılır. Ancak toplumun aksak yönlerinden ziyade, doğrudan hedef seçtiği kişileri hicveden Nefî'de sosyal eleştiri pek görülmez. Öte yandan hikemî üslup sahibi Nâbî ve Bosnalı Sabit, toplumun hemen her alanında fark edilen aksaklıkları şiirlerinde dile

getirir. Devletli şahsiyetlere yakın olma arzusu, rakibi gözden düşürme hırsı, kıskançlık ve düşmanlıklar XVIII. yüzyılda eleştirel dilin ağırlaşmasına neden olur (Kılıç 2008, s. 9-12). Devletin siyasi, askerî ve ekonomik açıdan baş gösteren sıkıntıları, bu yüzyıl edebiyatına da yansır. Yaşanan ayaklanmalar, aksaklık ve yolsuzluklar ile ricalin liyakatsizliği şairlerce birer sosyal eleştiri olarak divanlarda sıkça yer bulmuştur. Tokatlı Ebubekir Kâni'nin süslü nesirle kaleme aldığı *Hırre-nâme*'de bozuk işleyen devlet çarkının eleştirisi, hükümdara sunulacak bir arzuhal çerçevesinde ifade edilir (Pala v& Akkuş 1998, s. 451).

XIX. yüzyıl ise Batılılaşma çalışmalarının hız kazandığı, buna bağlı olarak da askerî, idari ve eğitim alanında yenileşme çabalarının görüldüğü bir dönem olurken siyasi anlamda oldukça buhranlı geçmiştir. Abdulaziz devrinde başlayan Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına, V. Murad zamanında Sırbistan ve Karabağ ayaklanmaları da eklenmiştir. Rusya ile yapılan ve 93 Harbi olarak bilinen savaş yenilgiyle sonuçlanmış, Osmanlı devleti adına çok ağır şartlar içeren Ayastefanos antlaşması yapılmıştır. Yönetimi Sultan II. Abdülhamid'in devraldığı bu buhranlı dönem 1878'de Meclis-i Mebusân'ın kapatılması, 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ve 1909'da 31 Mart Vak'ası olarak bilinen çok önemli tarihî gelişmelere tanıklık etmiştir (Küçük 1988, s. 217-218). Yaşanan tüm bu hadiseler sosyal eleştiri bağlamıyla edebî metinlerde kendine yer bulmuştur. Eski-yeni, alafranga-alaturka, mutlakiyet-meşrutiyet eksenli tartışmalarla yönetim şekli ve yöneticiler hakkındaki düşünceler şairlerce oldukça rahat bir şekilde dile getirilmiştir (Kılıç 2008, s. 13-14)¹. Şairinin gözünden tarihe tanıklık edilen bu edebî eserlerde, döneminin dikkat çekici ayrıntılarını yakalamak mümkündür. Bu manzumelerden biri de Âsaf'ın divanında yer alan kasidesidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış şairlerden biri olan Âsaf, divanında *der-şikâyet-i kaht-ı ricâl* şeklinde başlıkladığı kasidesinde sosyal, siyasi ve askerî hayat başta olmak üzere devrinin çok yönlü bir portresini sunmaktadır. Devletin içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan şair, eleştirilerini ve çözüm önerilerini sıralar. Ancak Âsaf'ın aynı zamanda devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir hanedan üyesi olması, söz konusu kasidenin ehemmiyetini daha da artırmaktadır. Bu çalışmada Âsaf'ın hayatına yönelik verilen kısa bilgilerin ardından yaşadığı dönem, kaleme aldığı manzume üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

A. Âsaf, Dönemi ve *der-Şikâyet-i Kaht-ı Ricâl* Kasidesi

1853 yılında İstanbul'da doğan Mahmud Celaleddin Paşa'nın babası Tophâne müşiri Halili Rifat Paşa, annesi İsmet Hanım'dır. Özel hocalardan aldığı eğitimin ardından Fransızcasını geliştirmek için iki yıl Paris sefaretinde görev yapmıştır.

¹ Divan şiirinde eleştiri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Pala ve Akkuş, 1998; Kılıç, 2008.

1876'da Sultan Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan'la evlenerek hanedana damat olmuştur. Mahmud Celâleddin Bey, devlet tecrübesinin artırılmasıyla maksadıyla aynı yıl şuara-yı devlet üyeliğine tayin edilir. Hanedanla akrabalık bağı kuran damatların rütbelerinin yükseltimesi âdetine uygun olarak kendisine 1877'de henüz 24 yaşındayken vezaret ve paşalık ünvanı, ardından 1878'de adliye nazırlığı verilir. Sultan, onunla sık sık istişare etmekte ve fikirlerine ehemmiyet vermekteydi. Ancak sadrazam Saffet Mehmed Paşa, gençliği ve tecrübesizliği sebebiyle bu görevi yürütemeyeceğini düşündüğü için onun azlini talep eder (İnal 1969, s. 42). 1878'de görevden alınması Mahmud Paşa'ya çok ağır gelir. Hatta Sultan Abdulhamid, sonra kendisine evkaf nezareti vermek suretiyle bir nevi onun gönlünü almak istemişse de Paşa bunu izzet-i nefis meselesi yaparak reddeder ve sonraki hayatında Abdulhamid'le teşrik-i mesaiye yanaşmaz (Ceylan 2003, s. 4).

Mahmud Paşa, sarayla irtibatını kestikten sonra konağında inzivaya çekilir ve orayı adeta bir şiir ve ilim meclisi hâline getirir. Resmî vazifeden uzakken memleketin muhtelif konulardaki durumunu tenkit eder, dostlarına ve kendisini ziyarete gelenlere idari sistemin çürümüşlüğüyle idarecilerin yetersizliğinden şikâyet eder (Akyıldız 2016, s. 175). Öte yandan sürekli takip ettiği yabancı gazetelerde Osmanlı aleyhinde çıkan yazılara kayıtsız kalamaz, bunlara dair ikazlarını layihalar hâlinde sultana sunar. Ancak sultan bunları "*ben kendisine yalvardığım zaman beni reddetti. Filhakika memlekette şikâyet ettiği ahval mevcut ise bunun sebeplerini ötede beride değil doğrudan doğruya kendinde arasın. Senelerden beri de idare işlerinden uzak olduğu için bugünkü siyasi ihtiyaçları bilmezler. Onun için yine evlerinde otursunlar ve bir daha işime karışmasınlar*" (Ceylan 2003, s. 4) sözleriyle geri çevirir. Bunun üzerine Paşa, devamlı tarassut altında bulunma düşüncesinden kurtulmak için Avrupa'ya kaçmaya karar verir.

Yalnızca çok yakınlarının haberdar olduğu bu yolculukta Mösyö Charlier ona yardımcı olur ve Ahırkapı açıklarından hareket eden Georgie vapuruyla, Mahmud Celaleddin Paşa 1899'da Avrupa'ya kaçır. Bu haber sarayda büyük endişe yaratır. Sırasıyla Marsilya, Cenevre, Londra, Kahire, Paris, Korfu ve Brüksel'de bulunan Paşa, ruhunda duyduğu hürriyet tutkusunu her fırsatta dillendirerek istibdad olarak nitelediği Abdulhamid yönetimi aleyhinde neşriyatlarda bulunur. Devletin dış temsilcilikleri ve hususi görevli paşalarınca adım adım takip edilir. Sultanın türlü vesilelerle kendisine sunduğu "memlekete dön" çağrısını reddetmiş ve 1903'te henüz 48 yaşında iken Brüksel'de vefat etmiştir. Abdulhamid, Paşa'nın cenazesini İstanbul'a getirtmek istemiş ancak oğulları Meşrutiyet ilan edilmedikçe bunun mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Evvela Paris'teki bir mezarlığa defnolunmuş, meşrutiyetin ilanından sonra naaşı 1908'de Eyüp'te pederinin yanına nakledilmiştir (Ceylan 2003, s. 10-18; Akyıldız 2016, s. 176).

Âsaf mahlasıyla şiirler yazan Mahmud Celâleddin Paşa, divan şiirinin son şairlerindendir. Tanzimatın fermanyıyla birlikte askerî ve siyasi yeniliklerle sosyal hayatı düzenleyen birtakım kuralların edebiyata tesiri de kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde şiir dili, nesir gibi geçmişten daha keskin hatlarla ayrılan bir özellik göstermemiştir. Konaklar, köşkler, tekke ve dergâhlar, kahvehâneler, meyhaneler, bağ ve bahçeler edebiyat toplantılarının yapıldığı mekânlar olmuştur. Eskiye meyleden bir grup şair Dizdar'ın Kahvesi, Çiçekçi Kahvehânesi, Havuzlu Kahve, Paşababa Kahvehânesi, Şems Kırathânesi ve Karakulah Hanı (Özgül 1988, s. 25) gibi yerlerde toplanarak şiir encümenleri oluşturdukları için encümen-i şuarâ² olarak nitelenmiştir. Leskofçalı Gâlib, Hersekli Ârif Hikmet, Yenişehirli Avnî, Hâlet Bey, Osman Şems, Lebîb Efendi ve Kazım Paşa'nın yanı sıra Âsaf da bu topluluğun üyelerindendir (Ceylan 2003, s. 18-19). Paşa'nın konağı aynı zamanda, encümen şairlerinin toplandığı mekânlardan biri olmuştur (Özgül 1988, s. 147).

İbnülemin Mahmûd Kemâl İnâl, çokça görüştüğü Mahmud Paşa için “*merhûm, nâzik, dil-nevâz, kadir-şinâs, suhen-perdâz, nüktedân bir zat idi*” ifadelerini kullanır ve Âsaf mahlasının kendisine Manastırlı Faik Bey tarafından verildiğini söyler (İnal 1969, s. 46). Şiirin dili ve içeriğinde bazı yenilikler yapan ancak gelenekten ayrılmayan Encümen şairleri gibi Âsaf da geleneğin sınırları içerisinde kalmıştır. Bu bağlamda Mısır'da bulunduğu vakitlerde bastırıldığı *Dîvân*'ı oldukça önemlidir. Necâtî, Fuzûlî, Bâkî, Nâbî ve Nâilî'nin yanı sıra çağdaşı birçok şairin şiirlerini tahmis ve tanzir etmiştir. Geleneksel tertibe büyük ölçüde uyan eserde 5 mesnevi, 8 kaside, 174 gazel, 163 rübainin yanında kıta, nazm, şarkı, matla, beyt ve mısra gibi farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler de mevcuttur³. Âsaf'ın çalışmamıza konu olan kasidesi şöyledir:

Der-Şikâyet-i Kaht-ı Ricâl

1 *Ey nâzır-ı menâzır-ı devrân-ı bî-karâr
Gördün mü hiç kimsesi yok böyle bir diyâr*

*Sâhib-nazar nasıl acımaz ol diyâra kim
Göz çok fakat gören gözeten dîde perde-dâr*

*Bir memleket ki âb ü hevâsı hayat-bahş
Bir memleket ki şâh u gedâsı marîz-vâr*

² Encümen-i Şuarâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özgül 1988.

³ Âsaf'ın hayatı, edebî kişiliği ve *Dîvân*'ı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İnal 1969, Ceylan 2003, Akyıldız 2016.

- Bir memleket ki şûh dil-ârâ fakat verem
Evvel bakışda nûr ise de son bakışda nâr*
- 5 *Bir memleket ki bâğ-ı cinândan nümûne lik
Her kûşesinde dûzahiyân eylemiş karâr*
- Bir memleket ki kân-ı cevâhir iken kadîm
Yağmâgerân elinde bugün etmiş iftikâr*
- Bir memleket ki mahkeme-i 'adl ü dâd iken
Eylere bugün mezâlim-i hâkimle iştiyhâr*
- Zulmün harâb-kerde-i dest-i kazâsıdır
Ol memleket ki 'adl ile olmuşdu üstüvâr*
- Dâd ü 'adâletin adı var kendi bî-vücûd
Kur'ân-ı Hak okunsa da yokdur ki iktidâr*
- 10 *Bir bak şerî'atin o ilâhî kitâbına
Hiç var mı böyle mes'ele-i cebr ü ihtiyâr*
- Bir bak ecânibin turuk-ı insilâkine
Hiç var mı böyle bir reh-i nâ-refte-i demâr*
- Bilmem ne istiyor felek-i dûn bu mülkten
Teslît eder durur nice hûn-hârî bî-şümâr*
- Cem ' oldular erâzil-i eşhâs fâhîran
Ehl-i edeb dağıldı gam-âğîn ü şerm-sâr*
- Evbâş-ı hud'a-pâş ile cühhâl-i bî-ma 'âş
Birçok ma 'âşlarla bugün oldular kibâr*
- 15 *İnsân kıyâfesinde yılan görmedinse gör
Şu saltanat ricâlini ey merd-i hûş-yâr*
- Mahv etdiler memâlik-i İslâmı toplanıp
İslâm nâmına nice küffâr-ı hâk-sâr*
- Mahv eyleyen bizi rü'esâ-yı zemânedir
Kahr eylesün o zümreyi Kahhâr-ı rûzgâr*

*Ehl-i salib vü leşker-i Cengizden beter
Mülke tasallut eyleyen ol kavm-i cân-şikâr*

*Mânend-i gürg-i gürsine dendân-nümâ fakat
Çübân-ı gelle her biri pîşindedir şikâr*

- 20 *Hep mürteşî denî mütegalib nifâk-cû
Yok içlerinde Hakkı tanır bir melek-şi 'âr*

*Çaldıysa haydi bahş edelim sârîka fakat
Ahlâkı bozdu ol rü'esâ-yı zemîme-kâr*

*Nâmûsdur takaddüm eden her fazîlete
Nâmûsu olmayan kişiye olmaz i 'tibâr*

*Nâmûs u 'ar u dînleri yok hepsi zer-perest
'İnde bunların para nâmûs u dîn ü 'âr*

*Hak-gû kalır Müseyleme nisbetle bunlara
Rahmet okutdular o kezûbiye sad-hezâr*

- 25 *Menhûs u mendebûr u müdâhin yalancılar
İblîs mürtecim bütün eşrâr-ı bed-tebâr*

*Yek-ser kulûb-ı kâsiye erbâbı hâsirîn
Bak yüzlerinde var mıdır envâr-ı Kirdgâr*

*Feth eylemez mi 'âlemi bunlarla pâdişâh
Bir ordu dalkavuk bir alay sahte-vekâr*

*Bilmem ne oldu eski ricâl onlar idi hep
Hem ehl-i seyf ehl-i kalem hem vazîfe-dâr*

*Onlardı hep memâlik-i İslâmı mülk iden
Bunlar ise memâliki eyler harâbezâr*

- 30 *Ehl-i şakâvetin bu erâzil re'isidir
İşte bu hâlde rü'esâ-yı desîse-kâr*

*Söz intikâl idince fakat hâl-i ümmete
Diller yanar ifâdede gâyetle pür-şerâr*

Bir rütbeye yetişdi 'azâb-ı elîm kim
Dûzâh-nişîni say bize nisbetle kâm-kâr

Millet bugün zebiha-i mazlûma benziyor
Her rûz u şeb derîde-girîbân u eşk-bâr

Bir pâre kalmadı fukarâ kisesinde hiç
Hep pâre pâre eylediler anları müşâr

35 Muhtâc-ı nan-pâre bütün âc ü bi-ilâc
Herkes kan ağlıyor göğe çıkmakda âh u zâr

Sîm ü zerin bugün adı var yok fakat gören
Herkes bu dâğ ile giceler kehkeşân-şümâr

Bî-çâreler soyulmada her gün koyun gibi
Artmakda fenn-i dümbe-güdâzî-i pîşe-kâr

Hiç irtikâb olunmadık ef'âl kalmadı
İnsân olan ifâdeden eyler hayâ vü âr

Ey sâtir-i hukûk-ı 'ibâd ey siyâh-dil
Nûr-ı İlâh gözden eder mi hiç istitâr

40 Olmaz bugün bu vech ile icrâ-yı saltanat
Sen pür-sürûr halk ise mağmûm u sûg-vâr

Üç bin sene mukaddemi belki mücâz idi
Böyle idâre böyle e'âcib-i cân-feşâr

Lâkin zemân değışdi bu 'ibret zemânıdır
Hiç var mıdır bu yolda giden şâbb u ihtiyâr

Sathî bakış kifâyet eder devr-i âleme
Teddîk istemez gözünü aç ki âşikâr

Vâdî-i zulm bâr-ver-i inkırâzdır
Çıkmaz o yerde mîve-i şîrîn ü hoş-güvâr

45 Elbette münkarız olacaktır hükûmetin
Zîrâ ki ser-te-ser cehele hepsi nâ-bekâr

Nerde bu zümre-i vükelâ nerde ihtidâ
Şemsin tutar mı hiç yerini şem'a-i cidâr

Esbâb-ı inhidâm mükemmel çürük temel
Âlemd e mübtezel ne kadar varsa müsteşâr

Havl-i erike it sürüsü gülsitâmdır
'Abdü'l-Hamîd gül gibi gülşende dem-güzâr

Ber- 'âdet-i Hudâ denilen şey cihânda var
Kim eylese muhâlefet olmaz netîce yâr

50 Ta 'bîr-i hakla çarh-ı felek âsyâbdır
Gitmek bu çarha karşı olur bâdî-i hasâr

Bâd-ı hevâ felekde zarâr etmemek için
Tâhûne-i hakikate uymak gerek ticâr

Tâcir değil isen meselâ be's var mıdır
'Uzletde eylemek ile bir kûşe ihtiyâr

Değmez hayât bir pula ısrâr-ı halk ile
Bi'l-farz milyoner ise de sâhib-ihtikâr

Ey bâde-keş ne vakte kadar hâb u hûlyâ
Ey mest-i câm-ı hûş-rübâ tâ-be-key humâr

55 Olmaz bekâ-yı devlet ü millet bu vech ile
Kıl iktidâ mekârime ol sonra kâm-kâr

Âsâyişi muhâfaza işden değil fakat
Erbâb-ı fenn ile kurulur kal'a vü hisâr

Def' et o hâcegân-ı hoş-âyendegânı hep
Kıl gülsitân-ı mülkü ma'ârifle âbdâr

Yağmegerân-ı devleti koğmak farîzadır
Onlar koğulmaz ise koğar bizleri kifâr

Zâten koğulmadık mı Urûm illerinden âh
Göz yok mu 'ibret almağa ey sadr-ı bahtiyâr

- 60 *Seyr et ricâli kör körüne eylemekdedir*
'Osmânli devletinde hükûmet zarîr-vâr
- İnsân denir mi anlara insânlığa bedel*
Etmîş gönüllerinde sübâ 'iyyet istitâr
- Göz kaş burun ağızla kulak gerçi âdeme*
Sûretde benziyorsa da sîrettedir himâr
- Sehv eyledim himâr dedim tevbe eylerim*
Zîrâ himâr kullanılır merd olur süvâr
- Bunlar yılan çıyanlara benzer fakat yine*
Mahdûddur o zâhîfenin etdiği hasâr
- 65 *Bunlar bütün memâliki yıkmakda bâ-husûs*
Hedm-i binâ-yı dîne edip sa 'y-i bî-şümâr
- Hâk oldı 'âkibet koca dihîm-i saltanat*
Çökdü binâ-yı devlet ü millet bilâ-medâr
- İslâm olan nasıl müte'essif bulunmasın*
İslâm her tarâfda hakîr ü za 'îf ü zâr
- Evvel degildi böyle perîşân u bî-mecâl*
İslâm her cihetle idi sâhib-iktidâr
- Bî-şübhe evliyâ-yı umûrun kıyâfeti*
Âyinelerde gördüğümüz rûy-ı inkisâr
- 70 *Âsaf yeter du 'â edelim başka çâre yok*
Bî-çâregân du 'âsını dinler o Kirdgâr
- Yâ Rab vücûd-ı ümmeti kurtar helâkden*
Mikropların helâkine sen eyle ibtidâr
- Tûfân kopar hemân batır ey Fâtır-ı felek*
Artık ta 'affün eyledi kârîz-i ıztırâr

*Kahr eyle mürteşileri hâ'inleri bütün
Kahr olmadan şu memleketi eyle bahtiyâr (Ceylan 2003, s. 69-74)⁴*

B. Kasidenin Yapısal Yönden İncelenmesi

Âsaf'ın 73 beyitten müteşekkil olan manzumesi, aruzun *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbı kullanılarak kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Redifin kullanılmadığı şiir, -âr sesiyle kafiyelenmiştir. Şairin aruzu kullanma konusunda genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Âsaf'ın kelime hazinesi oldukça geniştir. Tekrarlar sayılmazsa şiirde, Arapça ve Farsça kökenli 310 farklı kelime kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerle kurulan *kân-ı cevâhir*, *erâzil-i eşhâs*, *felek-i dîn* ve *ehl-i edeb* gibi ikili terkiplerin yanı sıra; *nâzır-ı menâzır-ı devrân-ı bi-karâr*, *sâtir-i hukûk-ı ibâd* ve *fenn-i dümbe-güdâzi-i pişekâr* gibi zincirleme tamlamalar da dikkat çekmektedir. Bu tamlamalar anlam ve yapı olarak yerinde ve muhtevaya uygun olarak kullanılmıştır. Şiirde *ey mest-i câm-ı hûş-rübâ tâ-be-key humâr* şeklinde Farsça bir mısra da bulunmaktadır. Ancak nazım şekli göz önünde bulundurulduğunda, kullanılan dilin ağır ve ağdalı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Manzume kaside nazım şekliyle yazılmış olsa da içerik açısından alışlagelen kaside örneklerinden farklıdır. Dua bölümü dışında klasik kaside tertibinde olması gereken nesib, girizgâh, methiye ve fahiye bölümlerini içermez. Dua bölümünde ise memduh için değil devletin ve milletin bekası, selameti için dua edilir. İlk beyitle beraber doğrudan konuya girilir ve kaside boyunca gözlemlenen olumsuzluklar dile getirilir.

Mahmud Paşa, manzumesine memleketin genel ahvalini resmeden bir ressam edasıyla giriş yapar. Devletin geçmişi ve şimdisi arasındaki fark *hayat-bahş*, *marîz-vâr*, *şûh*, *dil-ârâ*, *verem*, *nûr/nâr*, *bâğ-ı cinân*, *kân-ı cevâhir* gibi ifadeler üzerinden okuyucuya aktarılır. Ardından Paşa, kendi nokta-i nazarından adalet sisteminde gördüğü eksikleri, devlet adamlarının eskiye göre liyakatsizliğini ve paranın onlar için her değerden önemli olduğunu, mevcut yönetim sistemiyle devletin yıkılmaya doğru sürüklendiğini ve tüm bu olumsuzluklar karşısında halkın yaşadığı yoksulluğu tabloda belirtilen teşbih ve mecazlar üzerinden dile getirir. Şairin gözlemlediği tüm bu olumsuzlukların çözümü için de ilme önem verilmeli, bürokratik işlerde liyakat sahibi ehil kişiler görev almalıdır. Aksi hâlde devletin ve milletin selameti için dua etmekten başka çare kalmayacaktır.

Şairler şiirlerinde tekrarlarla anlatımı daha ahenkli, ilgi çekici ve güzel hâle getirme amacındadır (Batislam 2009, s. 37). Kasidenin ilk beş beytinde *bir memleket ki*

⁴ Vezin ve anlam olarak kusurlu görülen kimi yerler kasidenin Arap harfli şekline bakılarak düzeltilmiştir.

ifadesinin yinelenmesi bu açıdan bilinçli bir tercihtir. Öte yandan Gâlib ve Şinâsî'de görülen telkin gücü Âsaf'ın da üslûbunun en mühim özelliğidir. Eski şiirin tebliğ gücü Âsaf'ta yerini telkine bırakır. *Dîvân*'ında telkinin en etkili yolu olan vecize ve atasözünü hatırlatan beyit ve mısralar oldukça fazladır (Ceylan 2003, s. 24). Şairin mezkûr kasidesinde de bu üslubunun izlerini görmek mümkündür. *Âh u zârın göğü çıkmayı, hayat bir pula değmez, gözünü açmak, koyun gibi soyulmak* kasidede göze çarpan vecize ve deyimlere örnek gösterilebilir.

C. Kasidenin Muhteva Yönüyle İncelenmesi

Âsaf, manzumesinde yaşadığı dönemi eleştirel üslupla birçok yönden ele almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, dönemin siyasi otoritesi ve devlet adamlarının liyakatsizliği kasidenin muhtevasını oluşturur. Manzumede işlenen temayı şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür:

Beyitler	Muhteva	İfade, Teşbih, Mecaz
1-7	Memleketin Genel Ahvâli	hayat-bahş, marîz-vâr, şûh, dil-ârâ, verem, nûr/nâr, bâğ-ı cinân, kân-ı cevâhir,
8-11	Adalet Sistemi Üzerine Eleştiri	Zulm, harâb-gerde-i dest-i kazâ, adl ü dâd, mes'ele-i cebr ü ihtiyâr, reh-i nâ-refte-i demâr
12-13 15-27 60-69	Devlet Ricaline Eleştiri	felek-i dún, hûn-hâr, erazil-i eşhâs, evbâş-ı had'a-pâş, cühhâl-i bi-ma'âş, yılan, küffâr-ı hâk-sâr, rü'esâ-yı zemâne, kavm-i cân-şikâr, mânend-i gür-g-i gürsine, mürteşi, mütegalib, nifâk-cû, rü'esây-ı zemîme-kâr, zerperest, menhûs, mendebûr, müdâhin, yalancı, eşrâr-ı bed-tebâr, dalkavuk, sahte-vekâr, hmâr, yılan
28-30	Eski-Yeni Rical Kıyası	Ehl-i seyf, ehli kalem/erâzil, rü'esâ-yı desîse-kâr
40-48	Saltanat/Hükûmet Eleştirisi	Mağmûm, sûgvâr, e'âcîb-i cân-feşâr, cehele, nâ-bekâr, şem'a-i cidâr, mübtezel, it sürüsü
31-37	Halkın Durumu	'azâb-ı elîm, zebîha-i mazlûm, derîde-girîbân u eşk-bâr, fukârâ,

		muhtâc-ı nân-pâre, âc u bî-ilâc, bî-çâre, koyun
54-59	Sorunlara Yönelik Getirilen Çözüm Önerileri	mekârim, ma'ârif, fen, hâceganın def'i
70-73	Dua	Devletin ve milletin selameti

Tablodan hareketle kaside şu başlıklar altında incelenebilir:

1. Memleketin Genel Ahvâli

Kaside nazım şekliyle yazılmış olsa da genel olarak bakıldığında manzumenin klasik kaside tertibine uymadığı görülür. Bir soru beytiyle hemen asıl konuya giren Âsaf, memleketin içinde bulunduğu durumun genel bir portresini çizmek ister gibidir. Bu portrede kimsesizlik/sahipsizlik teması hâkimdir. Okuyucuya *ey bu kararsız devranı seyreden kişi* diye seslenen şair, *kimsesi olmayan böyle bir memleket gördün mü* sorusunu yöneltir. Ancak sorusuna olumlu bir cevap alamaz. Çünkü Âsaf'a göre gözler çok olsa da perdelenmiştir. Görmek için bakan gözden ziyade gören göz gereklidir. *Nazar sahibi* yani görüş ve düşünce yönü kuvvetli olan kişinin bu memleketi acımaması mümkün değildir:

*Ey nâzır-ı menâzır-ı devrân-ı bî-karâr
Gördün mü hiç kimsesi yok böyle bir diyâr*

*Sâhib-nazar nasıl acımaz ol diyâra kim
Göz çok fakat gören gözeten dide perde-dâr (1-2)⁵*

Şair, devamında gelen beş beyte *bir memleket ki* ifadesinin öncelenmesiyle başlar ve *acınası* olarak nitelediği memleketi tasvir eder. Bu beyitlerin mısraları arasında kurulan tezat üzerinden, ülkenin içinde bulunduğu durum nazarlara sunulur. Âsaf'a göre; bu memleket öyle bir memleket ki havası ve suyu şifa vericidir. Ancak sultan da kul da hastadır, hastalıktır. Neşeli ve gönül süsleyen bir sevgili gibidir. Ancak veremlidir, ilk bakışta göze aydınlık verse de son bakışta/esasta ateş gibi yakıcıdır. Cennet bahçesinden bir numune gibidir. Ancak her köşesinde cehennemlikler karar eylemiştir. Geçmişi cevherler kaynağıdır. Ancak bugün yağmacılar elinde muhtaç bir hâldedir. Memleket, adalet ve doğruluğun mahkemesiyken şimdi adaletsiz hâkimlerin zulmüyle şöhret bulmuştur:

*Bir memleket ki âb ü hevâsı hayat-bahş
Bir memleket ki şâh u gedâsı marîz-vâr*

⁵ Parantez içindeki rakamlar kasidenin beyit numaralarını göstermektedir.

*Bir memleket ki şûh dil-ârâ fakat verem
Evvel bakışda nûr ise de son bakışda nâr*

*Bir memleket ki bâğ-ı cinândan nümûne lik
Her kûşesinde dûzahiyân eylemiş karâr*

*Bir memleket ki kân-ı cevâhir iken kadîm
Yağmâgerân elinde bugün etmiş iftikâr*

*Bir memleket ki mahkeme-i 'adl ü dâd iken
Eyler bugün mezâlim-i hâkimle iştihâr (3-7)*

2. Adalet Sistemi Üzerine Eleştiri

Yaptığı teşbih ve tasvirlerle ülkenin içinde bulunduğu durumu okuyucunun zihninde canlandırmayı amaçlayan Âsaf'ın, ilk olarak adalet sistemi üzerine eleştirilerini sıralaması tesadüfi değildir. Zira mülkün temeli adalettir. Temelin sarsılması en nihayetinde mülkün de yıkılması demektir. Bu doğrultuda memleketin içinde bulunduğu üzücü durumun sebeplerini, şair evvela adalet sistemi üzerinden sorgular.

Kanun ve nizam yoluyla hakların karşılıklı olarak korunması ve dengeli tutulması (Ayverdi 2010, s. 10) olarak tanımlanan adalet, devleti ayakta tutan önemli sacayaklarından. Kanunları tavizsiz bir şekilde uyguladığı için Kanunî lakabıyla anılan Sultan Süleyman devrinde, Osmanlı devletinin her anlamda zirvede olması bu anlamda dikkat çekicidir. Aynı zamanda bir devlet adamı olan Mahmud Paşa da tarihi şüphesiz oldukça iyi bilmektedir. Geçmişte adaletle muhkem olan Osmanlı devleti, şimdi adaletsiz hâkimlerin zulmüyle şöhret bulmuştur. Yargı eliyle yani mahkemelerin/hâkimlerin verdiği kararlarla ülke harap olmaktadır.

*Zulmün harâb-kerde-i dest-i kazâsıdır
Ol memleket ki 'adl ile olmuşdu üstüvâr (8)*

Osmanlı padişahları bütün yetkiyi elinde bulundursa da devleti patrimonyal biçimde değil kanunlara göre yönetmiştir. Sultanların meşruiyetinin başında Kur'an ve sünnetteki hükümleri uygulamak gelir (Uçan Eke 2015, s. 147). Adalet de Kur'an'ın en temel esaslarından biridir. Âsaf, devletin en kudretli olduğu dönemlerde ilahi adaletin tebaa arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin yasalarla tatbik edildiğinin farkındadır. Mahmud Paşa, eleştiri odağını bu minvalde yoğunlaştırır ve geçmiş dönemlerle kendi dönemi arasında adalet eksenli bir kıyas yapar. Doğruluk ve adalet gibi kavramların adı varsa da hiçbir emaresi kalmamıştır. Hak kelam olan Kur'an hâlâ okunmaktadır ancak kimse onunla amel etmez. Nitekim şeriatın o ilahi kitabına

bakıldığında böyle zorlamayla ortaya konan bir mesele yoktur. Yani devlet şeriatla ancak şeriatla olmayan kaidelerle yönetilmektedir. Şaire göre tutulan bu yol, yol değildir. Batıl kitaplara inanan ecnebilere bile bakılsa, böyle bir yol tutulmadığı görülecektir:

*Dâd ü 'adâletin adı var kendi bî-vücûd
Kur'ân-ı Hak okunsa da yokdur ki iktidâr*

*Bir bak şerî'atin o ilâhî kitâbına
Hiç var mı böyle mes'ele-i cebr ü ihtiyâr*

*Bir bak ecânibin turuk-ı insilâkine
Hiç var mı böyle bir reh-i nâ-refte-i demâr (9-11)*

3. Devlet Ricaline Yönelik Eleştiri

Bir kelime olarak erkekler anlamına gelen rical, Osmanlı bürokrasisindeki devlet adamları için kullanılmaktadır. Liyakatli insan kıtlığına dikkat çekmek için kaside, *der-şikâyet-i kaht-ı ricâl* olarak başlıklandırmıştır. Devlet ricalinin liyakatsizliğini Âsaf, tüm olumsuzlukların kaynağı olarak görür ve manzumesinde bundan şikâyet eder. Ahmed Cevdet Paşa *Tezâkir*'inde devlet memurları maaşlarını tam alamazken, devrin ileri gelenlerinin iltizam yoluyla külfetsizce külliyetli akçeler kazandığını, bunun da hazine malını irtikap yoluyla vermek anlamına geldiğini söyler (Baysun 1953, s. 19). Mahmud Paşa da bu hususa manzumesinde yermiştir. Ona göre edepli insanlar gam ve utançla dağılırken rezil insanlar övünerek bir araya gelmiştir. Serseriler ve maaşsız cahillere iltimas ile yüksek maaş verilmiş ve bunların toplumda seçkin kimseler olmaları sağlanmıştır. Hiçbir vasfı olmayan bu kişiler işlerini ancak hile ile yapmaktadır:

*Cem ' oldular erâzil-i eşhâs fâhîran
Ehl-i edeb dağıldı gam-âgîn ü şerm-sâr*

*Evbâş-ı hud'a-pâş ile cühhâl-i bî-ma'âş
Birçok ma'âşlarla bugün oldular kibâr (12-13)*

Âsafın bu beyti, Bağdatlı Rûhî'nin *cahiller makam sahibi olup feleğin en üst noktasına ayak basarken kemâl ehline feleğin altında bile yer yok* diyerek sosyal eleştirilerini sıraladığı terki-i bendindeki şu beytini hatırlatır:

*Evc-i feleğe basdı kadem câh ile câhil
Erbâb-ı kemâlün yeri yok zîr-i felekde (Öztoprak 2001, s. 58)*

Kasidesinin girişinde Mahmud Paşa, memleketin içinde bulunduğu olumsuz durumu tasvir etmiş ve bunu ancak *sahib-nazar* olanların görebileceğini söylemişti. Şimdi de şair benzer bir ifade ile okuyucusuna *ey merd-i hoş-yâr* diyerek

seslenmektedir. Dikkatlerin çekildiği nokta ise devlet ricalidir. Akli başında/ayık olan kişi anlamındaki *ey merd-i hoş-yâr* ifadesi aslında, Paşa'nın dönem insanına bakışını da yansıtmaktadır. Nitekim ona göre insanlar tıpkı içki içmiş gibi kendinden geçmiştir. Akli başında olanların gözüyle devlet ricalinin insan kıyafeti giymiş yılanan farkı yoktur. O hakir insanlar İslam adına bir araya gelerek İslam memleketlerini mahvetmiştir:

*İnsân kıyâfetinde yılan görmedinse gör
Şu saltanat ricâlini ey merd-i hûş-yâr*

*Mahv etdiler memâlik-i İslâmı toplanıp
İslâm nâmına nice küffâr-ı hâk-sâr (15-16)*

Paşa'ya göre devletin yıkılmaya doğru sürüklendiği aşikârdır. Bu sürecin en büyük müsebbibi ise devrin liyakatsiz ricalidir. Şair Allah'ın onları kahretmesi için bedduada bulunur. Çünkü memlekete musallat olan bu insanlar, Osmanlı devletine karşı ittifak eden haçlıdan hatta Moğol imparatoru Cengiz'in askerlerinden bile beterdir. Halk için rical Âsaf'a göre, aç kurtlardan da tehlikelidir. Bu noktada şairin yaptığı benzetme ilginçtir. Zira aç kurtlar dişini gösterince tehlikeli olduğu anlaşılır. Ancak zamanın yöneticileri birer çoban gibi zararsız görünüp götüğü/yönettiği tebaa içinde av peşine düşmüştür:

*Mahv eyleyen bizi rü'esâ-yı zemânedir
Kahr eylesün o zümreyi Kakhâr-ı rûzgâr*

*Ehl-i salib vü leşker-i Cengizden beter
Mülke tasallut eyleyen ol kavm-i cân-şikâr*

*Mânend-i gürg-i gürsine dendân-nümâ fakat
Çûbân-ı gelle her biri pîşindedir şikâr (17-19)*

Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı iç politikasını tarif ederken "Asrın politikası ise herkes kendi tarafını kayırmak ve memurîn içinde taraftarlarını çoğaltmak hususlarından ibaret idi. Devleti bir selamet yola ulaştırmak vazifesini bırakıp kendi menfaatlerini düşünüyorlardı." ifadelerini kullanır (Baysun 1953, s. 87). Onun bu ifadeleri ile Mahmud Paşa'nın devlet ricali hakkındaki düşünceleri paralellik gösterir. İçlerinde Hakk'ı tanır bir melek tabiatlı (huyu güzel/iyi huylu) bulmanın zor olduğu ricali Âsaf; rüşvetçi, alçak, zorba ve nifak sokucu olarak niteler:

*Hep mürteşî denî mütegalib nifâk-cû
Yok içlerinde Hakkı tanır bir melek-şi'âr (20)*

Devlet adamlarına yönelik eleştiri bunlarla sınırlı kalmaz. Hırsız dahi bir şey çalsa başışlanabilir. Fakat kötü iş yapan, ahlakı bozan yöneticilerin affı mümkün değildir. Şaire göre bir ahlak erozyonu söz konusudur. Yönetme erkinde görevli rical, fiilleriyle toplumda hırsızdan daha kötü hasarlara yol açmaktadır. Çalınan her ne olursa olsun elbette tekrar yerine konabilir, ancak ahlak bozulmasının telafisi oldukça güçtür:

*Çaldıysa haydi bahş edelim sârîka fakat
Ahlâkı bozdu ol rü'esâ-yı zemîme-kâr (21)*

Ahlak unsurunun vurgulandığı beyitlerden hemen sonra Âsaf, namus ve doğruluk kavramları üzerinde durur. Şaire göre her faziletin başı namustur. Namusu olmayan kişiye güvenilmez. Şimdiki ricalin dinleri, utanma ve namusları yoktur. Hepsi altına ve paraya tapmaktadır. Para onların nazarında namus, ar ve dinle eşdeğer kıymettir. Yalancı peygamber Müseyleme'ye yüz bin rahmet okutur, onu aratmazlar. Müseyleme⁶, bunların yanında doğruyu söyleyen biri gibidir. Şeytan dahi bu uğursuz, hayırsız, dalkavuk ve yalancılarla yani kötü soylularla bir olmuştur:

*Nâmûsdur takaddüm eden her fazîlete
Nâmûsu olmayan kişiye olmaz i'tibâr*

*Nâmûs u 'ar u dînleri yok hepsi zer-perest
'İndinde bunların para nâmûs u dîn ü 'âr*

*Hak-gû kalır Müseyleme nisbetle bunlara
Rahmet okutdular o kezûbiye sad-hezâr*

*Menhûs u mendebûr u müdâhin yalancılar
İblîs mürtecim bütün eşrâr-ı bed-tebâr (22-25)*

Yaptığı kötülükler onların kalplerini karartmış, yüzlerinde nur bırakmamıştır. Bu insanlar padişahın etrafını sarmıştır. Padişahın âlemi bu insanlarla nasıl fethedemediğine şaşılır. Âsaf bunların çokluğunu belirtmek için *bir ordu dalkavuk, bir alay sahte-vakar* ifadesini kullanarak hem ordudaki askerî ricalin dalkavuk ve sahte davranışlı olduğunu hem de dalkavukların sayısının bir ordu kadar çok olduğunu tarzli bir dille anlatmak ister:

*Yek-ser kulûb-ı kâsiye erbâbı hâsirîn
Bak yüzlerinde var mıdır envâr-ı Kirdgâr*

*Feth eylemez mi 'âlemi bunlarla pâdişâh
Bir ordu dalkavuk bir alay sahte-vekâr (26-27)*

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Önkal, 2006.

Devleti yönetmek için halka hizmet maksadıyla göreve getirilen kişilerin Paşa'nın nazarında böyle bir endişesi yoktur. Onlar devlete körü körüne yani düşünüp taşınmadan, doğrunun ne olduğunu sorgulamadan yaptıklarıyla zarar vermektedir. Gönüllerinde insanlığa karşı yırtıcılık gizlenmiş olanlara insan denemez. Hâl böyleyken ricale yönelik eleştiride dil daha da ağırlaşır. Şair devlete zarar veren yöneticileri önce eşeğe benzetir. Sureten insana benzeseler de onların eşekten farkı yoktur. Ancak üzerine binilen eşeğin insanlara hizmeti dokunduğunu düşünerek bu benzetmesinde hata yaptığını söyler. Bundan vazgeçip onları yılan, çıyana benzetmeyi düşünür. Fakat o sürüngenlerin bile verdiği zarar sınırlıdır. Âsaf'a göre din binasını yıkmak için sayısız iş yapıp bütün memleketi yıkan liyakatsiz rical, sayılanlardan daha tehlikelidir:

*Seyr et ricâli kör körüne eylemekdedir
'Osmânlı devletinde hükûmet zarîr-vâr*

*İnsân denir mi anlara insânlığa bedel
Etmîş gönüllerinde sübâ 'iyyet istitâr*

*Göz kaş burun ağızla kulak gerçi âdeme
Sûretde benziyorsa da sûretdedir himâr*

*Sehv eyledim himâr dedim tevbe eylerim
Zîrâ himâr kullanılır merd olur süvâr*

*Bunlar yılan çıyanlara benzer fakat yine
Mahdüddür o zâhîfenin etdiği hasâr*

*Bunlar bütün memâliki yıkmakda bâ-husûs
Hedm-i binâ-yı dine edip sa 'y-i bî-şümâr*

*Hâk oldı 'âkibet koca dihîm-i saltanat
Çökdü binâ-yı devlet ü millet bilâ-medâr (60-66)*

Müslüman olan her insanın bu durumdan üzüntü duyması gerekir. Zira geçmişte her bölgede güç sahibi olan Müslümanlar, şimdi perişan ve güçsüz bir hâldedir. Şair burada sözü yine devlet adamlarına getirir ve onların kıyafetini dikkat çekici bir teşbihle aynalarda görünen kırık yüzlere benzetir. Kıyafet, sahip olunan mevki ve makamın simgesidir. Aynadan yansıyan görüntünün kırık olması, mansıbın da kırık dökük ve geçici olduğunu göstermektedir. Öte yandan *inkisar* kelimesinin beddua anlamı da olduğu düşünülürse, ricalin giydiği kıyafetin üzerinde zulmedilen halkın intizarı yansımaktadır:

*İslâm olan nasıl müte'essif bulunmasın
İslâm her tarâfda hakîr ü za'îf ü zâr*

*Evvvel degildi böyle perişân u bî-mecâl
İslâm her cihetle idi sâhib-iktidâr*

*Bî-şübhe evliyâ-yı umûrun kıyâfeti
Âyinelerde gördüğümüz rûy-ı inkisâr (67-69)*

4. Eski-Yeni Rical Kıyası

Osmanlı devlet teşkilat ve teşrifatını oluşturan üç temel meslek grubu seyfiye, ilmiye ve kalemiyedir. Bunlardan seyfiye askerî zümreyi, kalemiye bürokratları, ilmiye ise eğitim ve yargı gibi medrese menşeli ulema sınıfını temsil etmekteydi (İpşirli 2000, s. 141). Âsaf manzumesinde eleştirdiği tüm olumsuzlukların odağına, bu zümrelerdeki ricali koymuştur. Eleştirilerindeki haklılığını kuvvetlendirmek için geçmiş dönemlerde devlet adamlığı yapan rical ile kendi dönemindekiler arasında bir kıyas yapar.

Şaire göre devletin içinde bulunduğu durum, kendi dönemindeki devlet adamlarının eskilere göre liyakatsiz oluşu sebebiyledir. Zira eski rical kalem ve kılıç ehli olarak vazifesini hakıyla yapmaktaydı. Yeni beldeler fetheden ve oraları İslam memleketi yapan hep o yöneticilerdi. Şimdikiler ise eşkıyanın önde gidenidir. Hileyle iş yapmakta ve memleketi viran etmektedir:

*Bilmem ne oldu eski ricâl onlar idi hep
Hem ehl-i seyf ehl-i kalem hem vazîfe-dâr*

*Onlardı hep memâlik-i İslâmı mülk iden
Bunlar ise memâliki eyler harâbezâr*

*Ehl-i şakâvetin bu erâzil re'isidir
İşte bu hâlde rü'esâ-yı desîse-kâr (28-30)*

5. Saltanat/Hükûmet Eleştirisi

Genel bir ifadeyle hükûmet, ülkeyi yönetenlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Osmanlı devleti idari ve hukuk yapısında yasama, yürütme ve yargı İslam devletleri geleneğine bağlı olarak iç içe geçmiş bir özelliktedir. Sınırlı olan yasama erki sadece örfî alanı kapsıyordu. Yürütmeyi ise günümüzde bakanlar kuruluyla benzer özellik gösteren *Dîvân-ı Hümayun* temsil etmekteydi (Aydın 1998, s. 470-471). Ahmed Cevdet Paşa bu dönem devlet yönetimi için çarpıcı tespitlerde bulunur. Ona göre devlet acınacak hâlededir. Devletin eski kuvveti kalmadığı gibi erkânının dahi eski şan ve şerefi zail olmuştur. Her biri kendisine bir melce bulmak için sefaretlerin birine

sığınmaktadır. Bu sebeple devlet işlerindeki ecnebi etkisi aleni surette aşikâr olmuştur. Atamalarda liyakate dikkat edilmemekte, devrin ileri gelenleri israf içinde hazine malını çarçur etmektedir (Baysun 1960, s. 15).

Âsaf mahlasıyla manzumesini kaleme alan Mahmud Paşa da benzer durumlardan şikâyet eder. Devlet adamlarından sonra eleştiri oklarını, yönetme erkini elinde bulunduran saltanata/hükûmete yöneltir. Paşa'nın hedefinde şimdi bireyler değil yönetim şekli vardır. Âsaf, sultana *sen* diye hitap eder ve kendisi mutlu iken halkın kederli olduğu bir yönetim şeklinin olamayacağını söyler. Üç bin sene evvel olsa belki buna cevaz verilebilirdi ancak artık zaman değişmiştir, ibret alma vaktidir. Bugün böyle bir idare mümkün değildir. Şaire göre bunu görebilmek için öyle derinden tetkikata lüzum yoktur, sathi bir bakış yeterlidir. Zira idarenin yetersizliği/zayıflığı dünyanın dönüşi kadar aşikârdır:

*Olmaz bugün bu vech ile icrâ-yı saltanat
Sen pür-sürûr halk ise mağmûm u sûg-vâr*

*Üç bin sene mukaddemi belki mücâz idi
Böyle idâre böyle e'âcib-i cân-feşâr*

*Lâkin zemân deġişdi bu 'ibret zemânıdır
Hiç var mıdır bu yolda giden şâbb u ihtiyâr*

*Sathî bakış kifâyet eder devr-i âleme
Tedkik istemez gözünü aç ki âşikâr (40-43)*

Mahmud Paşa, öteden beri devrin istibdadını eleştirir. Ona göre zulmün yöntem olarak kullanıldığı hiçbir işten güzel netice almak mümkün değildir. Manzumesinde buna atıfla, zulüm vadisinden lezzetli ve tatlı meyve elde etmenin mümkün olmayacağını söyler. O vadiden *inkıraz meyvesi* yani yıkılma hâsıl olacaktır. İdarecileri baştanbaşa cahil ve işe yaramaz olan hükûmetin yıkılması ise kaçınılmazdır:

*Vâdî-i zulm bâr-ver-i inkırâzdır
Çıkamaz o yerde mîve-i şîrîn ü hoş-güvâr*

*Elbette münkarız olacaktır hükûmetin
Zîrâ ki ser-te-ser cehele hepsi nâ-bekâr (44-45)*

Âsafa göre olumsuzluk adına ne varsa hepsi bir aradadır. Devletin temeli çürük ancak yıkılması için her sebep mevcuttur. Âlemde ne kadar değersiz varsa şimdi yönetici konumundadır. Manzumenin belki en ağır eleştiri içeren beyitlerinden biri de sultanın adının geçtiği beyittir. Şaire göre tahtın etrafı yani devlet idaresi gül bahçesi gibidir. Orada gül gibi yani nitelikli/liyakatli yöneticiler vazife başında olmalıdır.

Ancak bu gül bahçesi şimdi it sürüsü ile doludur. Padişah ise sanki her şeyden habersizcesine gül gibi gülşende vakit geçirmektedir. Şairin ihtimal ki kızgınlığı en çok da bunadır:

*Esbâb-ı inhidâm mükemmel çürük temel
‘Âlemde mübtezel ne kadar varsa müsteşâr*

*Havl-i erike it sürüsü gülsitândır
‘Abdü’l-Hamîd gül gibi gülşende dem-güzâr (47-48)*

6. Halkın Durumu

Mahmud Paşa'nın nazarında devletin içinde bulunduğu vaziyetten şüphesiz en çok tebaa yani halk etkilenmektedir. Âsaf, *söz ümmetin hâline gelince* diyerek kasidesinde, saydığı tüm olumsuz vasıflara sahip ricalin yönettiği halkın durumuna sözü getirir. Ancak nasıl ifade edeceğini bilemez. Onların durumunu anlatmak için kullanılacak ifade ve sözün ateşinden dillerin yanacağını söyler. Nitekim bu ızdırıp verici hâl öyle bir raddeye gelmiştir ki cehennemlikler bile onlara kıyasla ikbal sahibi sayılacaktır. İnsanlar zulümle boğazlanmış bir (kurbanlık) hayvana benzemektedir. Gece-gündüz yakaların yırtık, gözlerin yaşlı olması ise çaresizliğin en net tezahürüdür:

*Söz intikâl idince fakat hâl-i ümmete
Diller yanar ifâdede gâyetle pür-şerâr*

*Bir rütbeye yetişdi ‘azâb-ı elîm kim
Dûzâh-nişîni say bize nisbetle kâm-kâr*

*Millet bugün zebiha-i mazlûma benziyor
Her rûz u şeb derîde-giribân u eşk-bâr (31-33)*

Şaire göre tebaa daha çok ekonomik yönden perişan hâldedir. Sahip olduğu zenginlikle yetinmeyen yöneticiler milletin cebindekine göz dikmiş, parça parça onları da almıştır. Son tahlilde hepsi birer fakir olarak nitelenen insanların cebinde hiç para kalmamıştır. Bir parça ekmeğe muhtaç, aç ve çaresiz kan ağlayan halkın ahı göğe ulaşmaktadır. Altın ve gümüşün adı varsa da kendisi yoktur. İnsanlar bir koyun gibi her gün soyulurken *pîşekârların* yani kendi kurdukları düzeni ustaca yürüten ricâlin marifetleri artmakta, mideleri günbegün daha da büyümektedir:

*Bir pâre kalmadı fukarâ kîsesinde hiç
Hep pâre pâre eylediler anları müşâr*

*Muhtâc-ı nan-pâre bütün âc ü bî-ilâc
Herkes kan ağlıyor göğe çıkmakta âh u zâr*

*Sîm ü zerin bugün adı var yok fakat gören
Herkes bu dâğ ile giceler kehkeşân-şümâr*

*Bî-çâreler soyulmada her gün koyun gibi
Artmakta fenn-i dümbe-güdâzî-i pîşe-kâr (34-37)*

7. Sorunlara Yönelik Getirilen Çözüm Önerileri

Devletin içinde bulunduğu duruma dair nedenleri sıralayan Âsaf'ın gözlemlediği tüm bu olumsuzluklara karşı kendince getirdiği çözüm önerileri de elbette vardır. Şair ey bâde içen (içmiş gibi gerçekleri görmezden gelen) kişi; bu uyku, rüya ve sersemlik ne vakte kadar sürecek diye sorar. Onun hitabındaki *bâde-keş* nitelemesi dikkat çekicidir. Nitekim Mahmud Paşa, bütün olumsuzluklara rağmen halkın tepkisiz kaldığını görmektedir. Bu kayıtsızlık da ancak bade içip kendinden geçen yahut uykuda olan biri için söz konusu olabilir.

*Ey bâde-keş ne vakte kadar hâb u hûlyâ
Ey mest-i câm-ı hûş-rübâ tâ-be-key humâr (54)*

Şair her şeyden önce liyakat ilim/fen ve güzel ahlakın önemine dikkat çekerek çözüm önerilerini bu temel kavramlar altında sıralar. Manzumesinde vurguladığı tüm olumsuzlukları en hafif tabiriyle ahlaksızlık olarak gören Âsaf'a göre, devletin ve milletin böyle payidar olması mümkün değildir. Evvela güzel ahlaka uyulmalı, sonra yapılmak istenen ne varsa yapılmalıdır. Umumi güvenliği sağlamak kolaydır. Ancak bunun için devletin varlığı elzemdir. Devletin olmadığı yerde iç güvenlik söz etmek de mümkün olmayacaktır. Şair devleti bir kaleye benzetir. Bir kale nasıl ki ancak ilimle yani o işten anlayan ustalar tarafından inşa edilebilirse devlet de ancak liyakat sahibi devlet adamlarının idaresinde varlığını sürdürebilir.

*Olmaz bekâ-yı devlet ü millet bu vech ile
Kıl iktidâ mekârime ol sonra kâm-kâr*

*Âsâyişi muhâfaza işden değil fakat
Erbâb-ı fenn ile kurulur kal'a vü hisâr (55-56)*

Hâcegân, Osmanlı bürokrasisinde önemli kalem amirleri için kullanılan bir tabirdir. Nişancı, defter emini, reisülküttab, beylikçi, başmuhasebeci, mektupçu, teşrifatçı; tersane, darphâne, matbah ve arpa eminleri, yeniçeri kâtibi, tophâne nazırı gibi yetkiler hâcegân rütbesinden sayılmaktaydı (İpşirli 1996, s. 430). Âsaf, kendi döneminde çok beğenilen ancak devlet idaresinde hiçbir liyakati olmayan hâceganların hepsinin kovulmasını salık verir. Onların yerine ilim ve hüner sahibi kişiler vazife başına getirilmeli, böylece devletin gül bahçesi maarifle sulanmalıdır:

*Def' et o hâcegân-ı hoş-âyendegâm hep
Kıl gülsitân-ı mülkü ma'ârifle âbdâr (57)*

Mahmud Paşa, liyakatsiz olmalarının hâcegânın azli için tek gerekçe olmadığı düşüncesindedir. Devlet aynı zamanda kifayetsiz hâcegân eliyle yağmalanmaktadır. Devlet malını yağmalayanları kovmak ise farzdır. Onların hâlâ görev başında kalmaları, kâfirlerin memleketi ele geçirmeleriyle sonuçlanacaktır. Âsaf'a göre gerilemenin hatta Rumeli'deki toprak kayıplarının tek sebebi beceriksiz devlet adamlarıdır. Bürokrasideki rüşvet ve irtikâp çarkının kırılması için bu durum sultana anlatılmalı, söz konusu zümrenin defedilmesi gerektiği söylenmelidir:

*Yağmeğerân-ı devleti koğmak farîzadır
Onlar koğulmaz ise koğar bizleri kifâr*

*Zâten koğulmadık mı Urûm illerinden âh
Göz yok mu 'ibret almağa ey sadr-ı bahtiyâr (58-59)*

8. Dua

Kasidelerin dua bölümlerinde şair memduhu için uzun ömür, selamet ve iyi talih temennisinde bulunur. Ancak Âsaf'ın manzumesinde bu bölüm, yine klasik kaside tertibinden farklılık göstermektedir. *Yeter* diyerek dua bölümüne geçen şaire göre artık söz tükenmiştir. Onun bu hâli, Namık Kemal'in manzumelerindeki vatanın bütün yükünü omuzlarında hisseden sorumlu bir münevverin fevranlarını hatırlatır (Ceylan 2003, s. 20). Zira devletin ve milletin selameti için dua etmekten başka çare kalmamıştır. Allah'ın çaresizlerin duasına kayıtsız olmayacağına dair inancı, Âsaf'ın tek umududur. Bu bağlamda ümmetin varlığını yok olmaktan kurtarması, devamlı kötülük yapan insanları bir an evvel yok etmesi için Allah'a dua eder. Dünyayı yaratan (Rab), bir tufan çıkarmalı ve hemen batırmalıdır. Çünkü çaresizlik lağımı artık kokuşmaya başlamıştır. Memleket kahrolmadan bütün hainlerin ve rüşvetçilerin kahrolup milletin bahtiyar olması Paşa'nın son duasıdır:

*Âsaf yeter du'â edelim başka çâre yok
Bî-çâregân du'âsını dinler o Kirdgâr*

*Yâ Rab vücûd-ı ümmeti kurtar helâkden
Mikropların helâkine sen eyle ibtidâr*

*Tûfân kopar hemân batır ey Fâtır-ı felek
Artık ta 'affün eyledi kârîz-i ıztırâr*

*Kahr eyle mürteşileri hâ 'inleri bütün
Kahr olmadan şu memleketi eyle bahtiyâr (70-73)*

Sonuç

XIX. asırda yaşayan ve aynı zamanda divan sahibi bir şair olan Mahmud Celaleddin Paşa, Âsaf mahlasıyla şiirler yazmıştır. Onun *der-şikâyet-i kaht-ı ricâl başlıklı* kasidesi, divan şiirinin dikkat çekici sosyal eleştiri örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Hanedanın bir üyesi olarak genç yaşlarda vezirlik ve adliye nazırlığı görevlerinde bulunmuş olması, Mahmud Paşa'nın mezkûr kasidesini, daha önemli kılmaktadır. Paşa manzumesinde, devletin içinde bulunduğu olumsuz durumdan rahatsızlık duymuş ve bir nevi "neden bu hâldeyiz" sorusundan hareketle başta devlet ricali olmak üzere sosyal ve siyasal hayatta gördüğü hata ve eksiklikleri eleştirmiştir. Yöneticilerin liyakatsiz oluşu, rüşvetçi ve zorba rical karşısında halkın yoksulluğu, adaletin sadece ismen var olduğu gibi konularda kızgınlığını dile getirmiştir.

Dile getirilen tüm olumsuzluklara rağmen devletin bekası için hâlâ yapılabilecek şeyler vardır. Şaire göre bunun için öncelikle görevde yetersiz kalan, sultana hâl ve tavırlarıyla hoş görünmeye çalışıp dalkavukluk yapan yahut makamı suistimal eden bütün rical azledilmelidir. Bürokratik görevlerde liyakat gözetilmeli ve güzel ahlaka uyulmalıdır. Yanı sıra ilme önem verilmeli, ülke marifetle ayağa kaldırılmalıdır.

Mahmud Celaleddin Paşa, gözlemlediği olumsuzluklara sebep gördüğü ricali kesin bir dille eleştirirken bunu isim vermeden üstü kapalı bir şekilde yapmıştır. Nitekim manzumenin bir beytinde sadece sultanın adı geçmiş, eleştirilen ricale yönelik başka herhangi bir özel isim kullanılmamıştır. Paşa, kendi nazarından yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal bir portresini çizmiştir. Bu portre divan şiirinin reel tarihe tanıklık etmesi yani Sultan Abdülhamid'in saltanatı boyunca devlet idaresinde büyük sıkıntılar çekmesinin liyakatli bir yönetici kadrosuyla çalışmamış olmasını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Şark meselesi, duyûn-ı umûmiye borçları ve 93 Harbi gibi büyük sorunlara rağmen Sultan Abdülhamid, yürüttüğü denge politikası sayesinde devleti 33 yıl ayakta tutmayı başarmıştır. Manzumede dile getirilen sıkıntı ve olumsuzluklar sadece Abdülhamid dönemine hasredilmemelidir. Zira XV. asırda Şeyhî'nin *Hâr-nâme'si*, XVI. yüzyılda Fuzûlî'nin *Şikâyet-nâme'si* ile Bağdatlı Rûhî'nin *Terkib-i Bend'i*, XVII. yüzyılda Nefî'nin *Sihâm-ı Kaza'sı* ile Nâbî'nin sosyal eleştiri mahiyetinde kaleme aldığı şiirleri incelendiğinde, Paşa'nın sözünü ettiği sıkıntılarla devletin evvelden beri mücadele ettiği görülecektir. Bu sıkıntılarının tebaa üzerindeki etkisi, farklı devirlerde

devletin ekonomik ve idari gücüne bağılı olarak az ya da fazla olmuştur. Öte yandan manzumede dile getirilen eleştirilerin keskin ve dilinin bu denli ağır olmasında bir muhalifin gözünden yapılmış olması hesaba katılmalı, Paşa ile Sultan Abdülhamid arasında vuku bulan şahsi anlaşmazlıkların bundaki etkisi de elbette göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

- Akyıldız, A. (2016). "Mahmûd Celâleddin Paşa, Damad". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C. Ek 2. s. 175-177.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Neşriyat.
- Batıslam, H. D. (2009). *Divanlardaki Şikayet Şiirleri*. Karahan Kitabevi.
- Baysun, C. (hızl). 1953. *Cevdet Paşa Tezâkir 1-12*. C.1. Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Baysun, C. (hızl). 1960. *Cevdet Paşa Tezâkir 13-20*. C.2. Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2003). *Hânedânda Bir Âsî -Damad Mahmûd Celâleddin Paşa- Âsaf Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son Asır Türk Şairleri*. MEB Basımevi. C.1. s. 41-50.
- İpşirli, M. (1996) "Hâcegân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C. 14. s. 430-431.
- İpşirli, M. (1998) "Hükümet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C. 18. s. 470-471.
- İpşirli, M. (2000) "İlmiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C. 22. s. 141-145.
- Kılıç, Z. (2008). Türk Dîvân Şiirinde Sosyal Eleştiri. (Tez No: 227281). [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Küçük, C. (1988). "Abdülhamid II". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C. 1. s. 216-224.
- Önkâl, A. (2006) "Müseylimetülkezzâb", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C. 32. s. 90-91.
- Özgül, M. K. (1988). XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfili Olarak Encümen-i Şuarâ. (4450). [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Öztoprak, N. (2001). *Bağdatlı Rûhî*. Timaş Yayınları.
- Pala, İ., Akkuş, M. (1998). "Hiciv". İstanbul. Diyanet İslam Ansiklopedisi. Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. C.17. s. 450-452.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Kitabevi.